

Неллі БОНДАРЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу
навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України

«ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ» ПРОГРАМ З МОВИ: СТАН, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті викладено обґрунтовану інформацію про зміни, внесені до чинної програми з української мови для 5–9-х класів ЗНЗ із навчанням російською [2]. Зроблено застереження й припущення щодо перспектив створення нового курсу для 12-річної школи, висвітлено проблеми, розв'язання яких потребує кардинальних змін у теорії, методиці й практиці навчання української мови.

Революція гідності, що зрушила процеси самоідентифікації та євроінтеграції України, необхідність боронити її незалежність і територіальну цілісність, долати економічну та інші кризи актуалізували запит суспільства на патріотичну, самовіддану, совісну, всебічно компетентну й гармонійно розвинену особистість. А це потребує пошуку шляхів докорінного реформування всієї освітньої сфери, де мовний складник відіграє вирішальну роль.

Побудова цілісної сучасної системи освіти ґрунтуватиметься на принципово нових, декомунізованих, європейських засадах і цінностях. Вона пов'язана з переходом на 12-річний термін навчання, що передбачає зміну структури, добір оптимальних, адекватних часові змісту, методів, форм і засобів навчання. Вони мають відповідати тенденціям розвитку суспільства, його вимогам, а головне – потребам і реальним можливостям учнів, тобто сукупності психологічних, фізіологічних і моральних потенцій та опосередкованих нею зовнішніх чинників, які в єдності забезпечують успішність навчальної діяльності.

Створення принципово нової системи навчання української мови згідно з актуальними на майбутнє підходами й положеннями не є реальністю найближчого майбутнього. З огляду на це доцільно впорядкувати, почасти перебудувати наявний курс через внесення тих змістових і структурних змін, які посилять його спроможність вирішити нагальні завдання, дадуть можливість уже найближчим часом досягти позитивних результатів.

Складність розв'язання проблеми в тому, що стрімкий інформаційний, науково-технічний і соціальний прогрес суспільства зайшов у суперечність із доконечною потребою відобразити його в обмеженому певними рамками змісті освіти. З іншого боку, неприпустимо миритися з формалізмом, коли закладений у Державному стандарті й чинних програмах зміст частина учнів не засвоює, наслідком чого є неналежний рівень володіння мовою.

Це зумовлено низкою причин. Основні з-поміж них – переобтяженість програм та підручників надлишковими відомостями і другорядним матеріалом, а також об'єктивне відставання шкільної практики від темпів розвитку сучасної методичної науки. Тому постає необхідність періодично переглядати, розвантажувати, оновлювати та коригувати зміст навчання відповідно до потреб, завдань і викликів сьогодення й найближчого прийдешнього.

З цією метою Міністерство освіти і науки України ухвалило рішення оптимізувати навчальні програми, звільнивши їх від надлишкового, заскладного і другорядного матеріалу (наказ № 100 від 06.02.2015). Це спонукало науковців і практиків до спільної активної роботи з унормування навантаження учнів, обґрунтованого перегляду з цією метою змісту курсу української мови, зокрема у 5–9-х класах ЗНЗ із навчанням російською.

Створена згідно з наказом робоча група під керівництвом Н. Бондаренко врахувала результати обговорення програм та шляхів удосконалення їх з учителями, методистами, науковцями й викладачами.

Констатовано, що сучасний стан проблеми засвоєння змісту навчання української мови у зазначених ЗНЗ характеризується як етап освоєння вчителями й методистами ідей, закладених у чинній програмі, яку було введено в дію 2005 р. й оновлено у 2013-му [2; 3].

Загалом програма дістала позитивну оцінку. Значалося, що її укладено на основі **компетентного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів** з урахуванням найновіших досягнень педагогічної науки і шкільної практики. Наголошено на тому, що програма відповідає завданням підготовки всебічно розвиненої, національно свідомої, патріотично налаштованої особистості з новим типом мислення й діяльності.

Відзначено потужний ціннісно-світоглядний і пізнавально-розвивальний потенціал програми, досі належно не реалізований у підручниках; її

чітку й послідовну практичну комунікативно-мовленнєву спрямованість, доцільну структуру. Позитивну оцінку дістали реалізація функціонально-стилістичного підходу до подання, засвоєння й використання у мовленні фактів, явищ і закономірностей мови, а також посилення уваги до мовленнєвого розвитку учнів загалом і читання та говоріння (опредмеченого й комунікативно адресованого) зокрема.

Досвід роботи за програмою засвідчив, по-перше, правильність обраного авторами пізнавально-практичного напрямку; по-друге, життєву актуальність підходів до визначення змісту мовної освіти; по-третє, обґрунтованість добору необхідного й достатнього мінімуму лінгвістичних понять; по-четверте, ефективність розширення бази мовленнєвого розвитку учнів; по-п'яте, раціональність структурування змісту.

Своєю суттю й будовою новий варіант програми відповідає чинній, зміст же точково обмежено, спрощено, уточнено й конкретизовано, завдяки чому досягається розвантаження учнів.

Робота з удосконалення програми здійснювалася за такими основними напрямками:

- посилення практичної спрямованості курсу загалом;
- диференціація матеріалу на обов'язковий для засвоєння і призначений для ознайомлення;
- уточнення обсягу виучуваного матеріалу;
- спрощення окремих тем;
- вилучення матеріалу;
- відновлення деяких відомостей, важливих для мовленнєвої діяльності;
- уточнення, зміна формулювань.

Завдання щодо розвантаження програми робоча група вирішувала в міру можливості, не порушуючи її основ. Укладачі намагалися не послаблювати пізнавального складника курсу й не зводити його до вузькопрактичного.

З метою посилення практичної спрямованості курсу, пропедевтики й уникнення дублювання тем, які вивчалися теоретично в попередніх або вивчатимуться в наступних класах, рекомендується опрацьовувати практично такий матеріал:

5 клас. 1. «Словосполучення. Головне й залежне слово в словосполученні». 2. «Тире між підметом і присудком, вираженими іменником у називному відмінку». 3. «Узагальнювальне слово перед однорідними членами». 4. «Двокрапка після узагальнювального слова». 5. «Чергування приголосних звуків».

6 клас. 1. «Іменники спільного роду». 2. «Незмінювані іменники». 3. «Стилістична роль словотвірних засобів іменників». 4. «Стилістична роль безособових дієслів».

8 клас. «Словосполучення. Будова і види словосполучень за способами вираження головного слова».

В удосконаленій цьогоріч програмі переглянуто зміст роботи з розвитку мовлення у мовленнєвій змістовій лінії. Вилучено деякі теоретичні відомості й види робіт, що сприятиме розвантаженню учнів. Скорочення номенклатури й кількості обов'язкових творів дасть можливість розосереджено і водночас цілеспрямовано й ретельно готувати учнів до написання творчих робіт.

Так, із наступного 2015/2016 навчального року не вивчатиметься матеріал, з яким учні вже достатньо ознайомлені в початковій школі й на уроках рідної російської мови:

5 клас. «Загальне уявлення про спілкування й мовлення; види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо); адресат мовлення; монологічне та діалогічне мовлення, усне і писемне мовлення».

6 клас. «Повторення вивченого про спілкування й мовлення, види мовленнєвої діяльності».

Зважаючи на нежиттєвість, комунікативну незапитаність і специфічність окремих видів роботи з розвитку мовлення, які перетинаються зі змістом предмета «Образотворче мистецтво», а також відзначену вчителями складність написання їх для російськомовних учнів, укладачі **вилучили** з програми таке:

5 клас. «Твір-опис предметів, тварин за картиною».

6 клас. «Твір-опис приміщення, природи за картиною».

7 клас. «Твір-опис зовнішності людини, процесу праці за картиною».

З огляду на передчасність поданих далі відомостей, видів робіт та доцільність перенесення їх у старшу школу у зв'язку з її профілізацією і перспективою подовження терміну навчання **вилучаються** такі теми:

9 клас. «Поняття про конспект, реферат, доповідь. Добір і систематизація матеріалу для конспекту, реферату, доповіді».

8 клас. «Твір-роздум на суспільні теми (в публіцистичному стилі)».

9 клас. 1. «Твір у публіцистичному стилі на суспільні теми». 2. «Конспект як засіб засвоєння й запам'ятовування почутого і прочитаного». 3. «Доповідь (реферат) на основі двох-трьох джерел на морально-етичні та суспільні теми».

Програму **розвантажено** за рахунок мовної теорії, яку учні засвоїли ще в початковій школі й на уроках російської мови [5 кл. – «Розділові знаки в кінці речень (повторення)»; «Алфавіт»; 6 кл. – «Іменники, що означають назви істот і неістот (повторення)»].

Теми «Пунктограма», «Орфограма (практично) та її умовне позначення» **вилучено** з огляду на складність розуміння цих понять, уведення яких московськими науковцями ще за часів СРСР виявилось малопродуктивним для розв'язання проблеми правописної грамотності учнів.

«Відомості про розвиток словникового складу мови, застарілі й нові слова (неологізми)» [5 кл.] **знято** через те, що цей матеріал комунікативно не запитаний щодо архаїзмів, він імпліцитно наявний у вступній темі «Мова – суспільне явище» [9 кл.].

Задля уникнення дублювання відомостей, що вивчалися в розділі «Будова слова. Словотвір. Орфографія» у 5-му класі й надалі використовуватимуться практично в аспекті реалізації внутрішньо-предметних зв'язків, у 6-му класі **вилучаються** теми: 1. «Основні способи творення іменників, найуживаніші суфікси (практично)». 2. «Основні способи творення прикметників (практично)», а в 7-му класі – «Способи творення прислівників».

З причин комунікативної незапитаності у 6-му класі **не вивчатиметься** матеріал про «...вживання дієслівних форм 3-ї особи однини без особових закінчень і суфіксів (типу *біга, зна*) у розмовному та художньому стилях мовлення». З ним учні ознайомляться практично на уроках української літератури.

Вирішено **вилучити** з програми ознайомлення зі спеціальними словниками – орфоепічним, наголосів, синонімів, антонімів, фразеологічним, етимологічним. Це обґрунтовується такими причинами: по-перше, з найуживанішими словниками та основами роботи з ними учні ознайомлені ще з початкової школи; по-друге, з усіма переліченими видами їх та лексикографічними інтернет-ресурсами – ще й на уроках рідної російської мови; по-третє, вони взаємозамінні (крім орфоепічного та етимологічного, які майже не використовуються у школі), адже наголоси подаються в більшості словників, а синоніми, антоніми та найпоширеніші фразеологізми – у тлумачному; по-четверте, більшість словників мають вузькоспеціальне призначення.

У програмі **поширено** окремі теми за рахунок відновлення матеріалу, важливого для повноцінної мовленнєвої діяльності учнів. Зокрема, тему «Порядок слів у реченні» (5 кл.) конкретизовано відомостями про «найважливіше слово в реченні» з огляду на потребу більш ранньої та відповідної віковій п'ятикласників пропедевтики знань про логічний наголос, який учні вивчатимуть у 8-му класі. Внесено відповідні зміни у вимоги до знань, умінь і навичок учнів.

Щоб розширити можливості збагачення й урізноманітнення мовлення учнів, у розділі

«Прикметник» (6 кл.) **додано** матеріал «Стилістична роль словотвірних засобів прикметників (практично)».

Відновлено зниклу з технічних причин тему «Повторення та узагальнення вивченого у восьмому класі», на яку відведено 2 години.

У зв'язку з вилученням окремих понять і відомостей відкориговано відповідні формулювання у тексті програми.

Оптимізація навчального навантаження учнів потребує вдосконалення всіх складників методики навчання. Важливо раціонально розподілити час на опитування, мотивацію, пояснення нового матеріалу, засвоєння знань, тренування, контроль, рефлексію.

Роботу з теоретичним матеріалом слід організувати так, щоб усі учні засвоїли основні положення теми, одержали чіткі роз'яснення щодо алгоритму виконання типових завдань, повправлялися під керівництвом учителя. Треба звернути увагу на виділення головного, істотного, акцентування важливих питань теми, основних віх навчального матеріалу.

У зв'язку з розвантаженням програм актуалізується проблема урізноманітнення методів навчання і вибору оптимальних для конкретної теми з урахуванням мети і завдань уроку, специфіки змісту, можливостей учнів і педагога [1; 4]. Потрібно посилити увагу до методів стимулювання й мотивації учіння, формування пізнавальних інтересів, самостійної роботи школярів тощо.

Проблема усунення перевантаженості учнів безпосередньо пов'язана із застосуванням на уроці методів розвитку інтересу до предмета, зокрема: методів створення ситуацій емоційно-моральних переживань, зацікавлення, пізнавальної (навчальної) дискусії, ситуацій успіху в навчанні, методу пізнавальних ігор тощо. Активізація внутрішніх стимулів до навчання сприяє зниженню втомлюваності, адже робота, виконувана з інтересом, потребує значно менших затрат часу.

Важливим резервом оптимізації навчального навантаження учнів є правильно організована робота з підручником та іншими джерелами знань, вміло скерована вчителем самоорганізація навчальної діяльності, уникнення трудомістких, малоефективних видів роботи.

Вивільнення програм і підручників від ускладненого, другорядного, комунікативно неактуального матеріалу дасть змогу глибше вивчати основні питання змісту; підвищити інтерес учнів до навчання завдяки ситуації успіху, що стимулюватиме нові резерви й зусилля; запобігатиме втомлюваності учнів. Це позитивно

позначиться на ефективності навчання, якості підготовки учнів.

Водночас розвантаження програм висвітило низку проблем, розв'язання яких потребує кардинальних змін у підходах до визначення змісту і структури мовної освіти у 12-річній школі, у теорії та практиці навчання української мови.

Небезпроблемним є визначення оптимальної структури майбутньої 12-річної школи. Пропонуються різні варіанти її структурування з обов'язковим (проте не очевидним) збільшенням на один рік початкової ланки: 5 + 5 + 2 та 5 + 4 + 3. Якщо перевагу нададуть другому варіантові (а це цілком імовірно з огляду на кількість його симпатиків і згоду інших предметників, для яких, очевидно, прийнятні обидва варіанти), перед найбільшим викликом постануть українські словесники – науковці і практики. Вони змушені будуть втиснути життєво необхідні учням системні знання про мову, що становлять основу комунікативної компетентності, у прокрустове ложе чотирьох років замість нинішніх п'яти. Доданий у профільній старшій школі один рік аж ніяк не вирішує проблему, тому що для неї розроблятимуться окремі цілісні самодостатні курси.

Не виключено, що подовження терміну навчання в початковій ланці на один рік супроводитиметься механічним перенесенням змісту навчання української мови з 5-го класу основної школи у 5-й клас початкової, як це вже було колись під час зміни меж початкової школи.

Якщо чотирирічну основну школу все ж буде узаконено, то проблема перевантаженості учнів, помножена в рази, постане повномасштабно. А це, своєю чергою, позначиться на якості засвоєння учнями знань з інших предметів, оскільки саме українська мова є універсальним засобом опанування основ наук.

З огляду на викладене оптимальним видається збереження нинішньої структури перших двох ланок зі збільшенням на один рік профіль-

ної школи, тобто 4 + 5 + 3. Початкова ланка має бути реально розвантажена від непосильного для учнів змісту.

Проектуючи майбутній зміст мовної освіти для 12-річної школи на рівні нових Державного стандарту і програм, необхідно:

- уточнити зміст мовної освіти щодо практичної мети курсу;
- забезпечити єдність шкільного курсу з 1-го по 12-й клас;
- підвищити мовленнєвий потенціал предмета посиленням уваги до питань функціонування мовних одиниць у мовленні;
- осучаснити тематику й уточнити обсяг відомостей про мову у вступних темах;
- структурні й змістові зміни здійснювати в тісному взаємозв'язку їх;
- уникати механічного перенесення тем з одного класу в інший;
- розробити принципово новий пропедевтичний курс синтаксису, пунктуації, оскільки нинішній не виправдовує сподівань;
- з'ясувати питання про доцільність вивчення синтаксису й пунктуації на основі морфології через системне використання природних взаємозв'язків двох розділів граматики;
- розробити концептуально нову суттю, змістом і структурою систему роботи з розвитку мовлення, наповнивши її сучасним змістом, який відповідатиме реаліям і життєвим потребам учнів;
- забезпечити оптимальне узгодження й органічний взаємозв'язок роботи з розвитку мовлення й вивчення різних розділів науки про мову з формуванням і застосуванням базових опорних мовних умінь і навичок;
- змінити підходи до повторення (на початку, впродовж і наприкінці навчального року), яке в нинішньому вигляді не компенсує недоліків засвоєння матеріалу учнями;
- максимальну увагу приділити комунікативно доцільному використанню мовних засобів у мовленні.

Література

1. Бондаренко Н. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу / Н. Бондаренко // Дивослово. – 2014. – № 12. – С. 2–7.

2. Бондаренко Н. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою: Українська мова. 5–9 класи / Н. Бондаренко, С. Караман, А. Ярмолюк, В. Кононенко, О. Савченко / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. – 80 с.

3. Бондаренко Н. Українська мова: програма для 5–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання / Н. Бондаренко, О. Біляєв, Л. Паламар, В. Кононенко / Міністерство освіти і науки України. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005. – 152 с.

4. Бабанский Ю. Оптимизация учебно-воспитательного процесса: метод. основы / Ю. Бабанский. – Москва: Просвещение, 1982. – 192 с.

5. Бим И. Модернизация структуры и содержания школьного языкового образования / И. Бим // Иностранные языки в школе. – 2005. – № 8. – С. 2–6.